

HUXLEY, AZ UTÓPISTA

MINDEN UTÓPIA, minden olyan elképzelés, mely a tökéletes világot a jövőbe vetítve ábrázolja, tulajdonképpen a jelennel való elégedetlenség terméke, a jelen burkolt karikatúrája. Az eszményi viágról való ábrándozás jelentősége majdnem ugyanaz, mint amit Freud tulajdonított az álmoknak. Félelmeink elől menekülve vágyainknak és tervező ösztönünknek keresünk teret egy olyan rendszerben, melynek lényege az, hogy más és jobb, mint amelyikben élünk.

Ha jövőnk múltját vizsgáljuk, azaz ha a műfajnak 1516-ban nevet adó Morus Tamás művétől napjainkig az utópiák hosszú és változatos során végigtekintünk, első pillantásra feltűnik, hogy a legtöbbet közülük az angolok írták. A józan gyakorlatiasság és a felvilágosodott politikai álmódosítás népének szívügye a tökéletesebb jövő ábrándjainak szövögetése. Erős önkritikától fűtött társadalomjavító ösztönük, a jobb életforma keresésének vérré vált hagyománya számára az utópiák a biztosító szelepet és a gyakorlóteret jelentették.

Jövendőnk múltja az elmúlt évszázadokban a mindenkori körviszonyoknak megfelelően alakult. A jövő éppoly változatos, mint a múlt. Morus, Bacon, Harrington utópiáiban az erkölcsiségre vezető nevelés volt az új világ kulcsa. A tizenharmadik század álmódosói, Helvetius, Godwin és köre politikai gyógyszerőtől, a demokrácia elvének alkalmazásától várták a csodát. Az embernek, mivel egyenlőnek, jónak és tökéletesíthetőnek születik, nem kellene mást tenni mint a zsarnokságot és műveletlenséget megszüntetni, hogy már e világon felépíthessük Isten Városát. A tizenkilencedik század gyakorlatiasabb szellemű volt s a társadalom szocialisztikus átrendezésével akart célt érni. Bulwer-Lytton, Hudson, Mallock regényes leírásai, Butler szatírája Morrisnak neo-primitivizmust népszerűsítő utópiái mellett egyre több kísérletet találunk arra, hogy vállalkozó szellemű idealisták társaságai a valóságba is átvigyék az eddig csak írásba foglalt elképzeléseket. A legtöbb próbálkozás színhelye az Egyesült-Államok fiatal talaja volt, ahol Robert Owen közösségeitől Fourier falanszterein, mormonokon, kvékereken és sékerekén, kommunistákon és perfekcionistaikon keresztül napjaink dukhoborjainak álmok és elgondolások százai próbáltak több-kevesebb ideig tartó sikerrel gyökeret verni.

Az első világháború földrengése és az új európai politikai rendszerék Angliában is széles körökben népszerűvé tették az utópiákat és ukróniákat. Bernard Shaw és Alexis Carrel, Olaf Stapledon és Hilaire Belloc Gerald Heard Bertrand Russell és H. G. Wells idevágó műveinek sorából különös jelentőséggel emelkednek ki az ismert regényíró Aldous Huxley alkotásai. Huxley első könyvei: novellák, egy-két regény, essayk és útinaplók a huszas években jelentek meg. Fegyelmezett írásművészetével erősen intellektuális beállítottságával és tárgyválasztásával szerzőjük — akárcsak Wilde a század végén — a kulturált kevesek kedvenc írója lett. Huxley első művei érzélgésmenyesen ábrázolták a világháború évek utáni hiúság-vásárát. Alakjaiban csupa karikatúrát nyújtott, vagy tulokos, vagy nevetséges, vagy mániákusan erotikus, de mindig frivol és cinikus bábokat. Első nagy regénye, a Point Counter Point (1928; magyarul A végzet bábjátéka címen) annak az intellektuális társadalomnak keresztmetszete, mely hedonisztikus céljaira devalválta a régi értékeket és a dualizmus szellemében az embert összebékítetlen ellentétek, a szenvedély és az ész végleteiben hanyódozó áldozatává tette. Huxley a huszas évek haláltáncát a relativizmus kiábrándultságával, cinikus nihilizmussal ábrázolta. írói működése ezen első korszakának jelszava: tégy amit akarsz, élj saját törvényeid szerint. Minden mindegy, a világnak úgyszincs értelme és célja.

Bármily édes szolgálatokat nyújt is azonban az élet és a világ céltalanságának filozófiája, az elme csakhamar belefárad és megnyugvást keres valami pozitívumban, mely visszaállítja az értékek rangsorát. Ilyen lényeges, Huysmansére emlékeztető világnézeti fordulatról számolnak be Huxleynek a harmincas években megjelent művei. A részletkérdéseket előbb tanulmánykötetek tisztázták nagy erudícióval és elmeélel (Music at Night, 1931; Beyond the Mexique Bay, 1934), majd a hamis eszményekkel való leszámolás következett egy fantasztikus szatírában, a Brave New Worldben (1932; magyarul Szép Új Világ címen). Az író végre megtalálta a nihilizmus zsákutcájából az utópia felé vezető utat. Új hitvallását három művében foglalta össze, a racionális idealizmus elméletének és gyakorlatának kézikönyvében, az Ends and Means-ben (1937 í »célok és eszközök“) és két regényében széplxi munkássága csúcspontját alkotó nagy Bildungsroman-jában, az Eyeless in Gaza-ban (1936; magyarul Vak Sámson címen) és eddigi legutolsó művében, a burleszket és filozófiát keverő After Many a Summer-ben (1939; magyar fordítása És múlnak az évek címen).

Huxley legelőször a doktrinér szocializmussal számolt le és azokkal, akik a technikai haladástól várják a tökéletesebb idők eljövetelét. Szigorúan a tudományos valószínűség határain belül megszerkesztett antiutópiájában, a Szép Új Világban felvázolta azt a gépkorszakot, melyben a mérnöki utilitarista eszmény a szovjet és Amerika valami különös keresztezéséből megszületik. Neo-falanszterében a haladás elérte legcélszerűbb fokát és ezért megállott. A cél már csak a társadalom tökéletes stabilitásának fenntartása. Az állandóságot az emberi variáció kiküszöbölése biztosítja: a tökéletes világ ötféle típusban termeli (palackban) az egyes osztályokon belül azonos jellegű munka végzésére az adottságaikban teljesen azonos embereket. A további egyenlősítést a hipnopedagógia végzi. Mivel amit rendszeresen gondolunk, azzá leszünk, és mivel az igen korai ifjúságban szerzett meggyőződés egyre erősebben hitt és így alapvető része lesz szellemünknek, ezért a szép új világ a nevelés és propaganda minden eszközét felhasználja arra, hogy a közösségre hasznos eszméket az egyes ember-típusokba minél korábban és meggyőzőbben beidegezze. E hit lényege a közösség mindenek felett valósága. Az ember célja pedig a társadalmilag hasznos működés és azontúl a szórakozás, a boldogság aktív érzése, amit a könnyen kielégíthető vágyak szakadatlan stimulálásával ér el.

A gépiesített és dehumanizált új világ nemcsak a testi bajokat és gondokat küszöböli ki, hanem a minden közhaszon nélküli és független érzelmet, szépséget, költészetet és vallást, eltörli az egyéniséget és a lelki szabadságot. Amire az embernek testileg vagy lelkileg szüksége lehet, már készen kapja s így senki sem érez kísértést arra, hogy előbbre jusson, hogy gondolkozzék, vagy hogy magát szórakoztassa. Megvalósult amiről Bentham álmodozott: a legnagyobb tömegek legnagyobb boldogsága.

Huxley gúny- és panaszmentes, pusztán a maga abszurdum ijesztő voltával szatirikussá váló prófécijában ugyanarra figyelmeztet, amire a századvég legnagyobb reformere, Tolsztoj hívta fel a figyelmet. Az új szocialisztikus centralizálás, a városokba összpontosuló tömegtermelés súlyos veszélyeket rejt magában. Egyrészt túlspecializálja az embereket a közösség érdekében, lelkileg megcsonkítja és szolgaságba süllyeszti azáltal, hogy bizonyos társadalmi részletműködés fogaskerekeivé alakítva szabadságuktól fosztja meg. Másrészt a modern munkamegtakarítással túlsók szabadidőt juttat nekik, ami az embereknek nem áldás, hanem átok, mert nem tudnak mit kezdeni vele. Az élet elviselhetetlenül unalmassá válnék, ha nem állna rendelkezésre egyre több izgalom: mozi, rádió, újság, alkohol, utazás,

ponyva-olvasmány, sportmutatványok szemlélése, flört... Veszedelmes úton haladunk, mely a Démosz jóakarátú, de szörnyű zsarnoksága felé vezet. Ma az utópiák megvalósításához olyan közel állunk, hogy azon kell gondolkoznunk: hogyan lehet a tökéletes társadalom e veszélyét elkerülnünk, leküzdünk, s vele az élet történelmi értékeit, egész kulturális örökségünket megmenteni.

Korunk bűneinek korunk törekvéseivel nemzett világeszménye megmértetett és könnyűnek találtatott. Be könnyűnek fog találtatni minden olyan utópia is, mely kívülről jövő eszközökkel, a társadalom átrendezésével véli az Isten Országát felépíteni. Nem elég tökéletes intézményeket kiagyálni, fel kell találni hozzájuk a tökéletes embereket is. A számtalan idealista település kudarca igazolja, hogy a jószándék és az eszményi környezet még nem elég. Amíg az embereket jelenlegi szenvedélyeik kormányozzák, nem lehet velük semmiféle utópiát megvalósítani. A tenyésztés és hasonló ravaszságok eljuttathatnak a Szép Új Világhoz, de ettől a perspektívától eláll a lélekzetünk. Az igazi tökéletességhez az emberek alapvető megváltoztatása szükséges. Új embereszményre van szükség s ennek körvonalazása Huxley újabb műveinek leglényegesebb teljesítménye.

Az írónak az utópiához vezető úton kettős szerepe van. Elsősorban bölcselőnek és lélekbúvárnak kell lennie s az új rendszer filozófiai alapvetését kell megadnia. Huxley ezt a munkát essay-köteteiben és nagy társadalom-bölcseleti könyvében, az Ends and Means-ben végezte el. Másfelől mint művésznek a nagyközönség körében kell az új eszményt népszerűsíteni. Az olvasó állandóan bovaryálja magát, tudatlanul ideált keres olvasmánya hőseiben. Napjaink szépirodalma azonban a hagyományos érték-rendszer fogadja el, azaz respektálja a sikert, hatalmat, pozíciót. A legtöbb irodalmi hős az átlagember felnagyítása. Az írók normálisnak tüntetik fel szerelmesek és szülők, üzletemberek vagy államférfiak lényegében abnormis viselkedését; a fájdalmat és a fájdalom okozóját egyformán komolyan veszik. Sőt a művész olyan meggyőző erővel képes ábrázolni ezt a bajbavívó világrendszert, hogy az olvasó jelentősnek érzi az ábrázolt érzelmeket. Pedig sub specie aeternitatis nézve Othello vagy Phédre témája az ostobaság és a szenny keveréke. Ezért egy jó szatíra, amely kritikájával következetesen elmegy a végső határokig, hasznosabb és emberileg igazabb, mint a legmegrendítőbb tragédia. Candide vagy a Szép Új Világ több nevelő értéket képvisel (ha nem is művészi!), mint Shakespeare összes művei.

A Vak Sámsonban és a Múlnak az években állandóan keveredik a szatirikus és az eszményi elem, kétségtelen nevelő céllal. Plutarchosz párhuzamai és a keresztény szentek életrajzai óta ritkán nyújtott író ilyen tudatosan mintaképet, mint azt Huxley tökéletes embereinek egyre gazdagodó, bár művészileg itt-ott vérszegény galériája teszi. Legelőször a Those Barren Leaves Calamy-jában, majd egyre tisztább színekkel a Vak Sámson Anthony Beavis-ében és mellékfiguráiban s végül a Múlnak az Évek Mr. Propter-jában ábrázolt életszentséget elért, vagy feléje törekvő egyéneket, intelligens, az összes erényeket állandóan gyakorló férfiakat, akik a modern élet sodrában küzdenek az új társadalomeszményért.

Az Ends and Means-ben elméletileg is felvázolta azt a fajta embert, akitől az utópia megvalósítása és üzemtartása függ. Harminc évszázad legjobbjainak, keleti és nyugati filozófusoknak, vallásalapítóknak és misztikusoknak tér- és időbeli megkötöttségeken túlemelkedő tanításából vonta el a tökéletes ember eszményképét. Az eszményi ember minden képességét testi-lelki harmóniáját a lehetőség legvégső határáig fejleszti, nem tapad az evilági dolgokhoz (non-attachment), levetkőzi a szenvedélyeket és az előítéleteket, felszabadul a mindenkori érzelmi, gondolati és viselkedési kon-

venciók alól, emberfölöttien jó és jóakaró. Az idevezető út meredek és keskeny, mert a nem-tapadás pozitív tulajdonság, mely az összes önzetlen célú erények szakadatlan gyakorlását kívánja. Az egyéniség zavaró kötöttségeinek kiirtása pedig csak hosszú és fájdalmas tréninggel, minden habitusunk újrakondicionálásával érhető el. Enélkül nem lehet eljutni az emberi lét csúcspontjára, a végső valóság közvetlen átéléséhez, a személytelen istennel való egyesüléshez.

Huxley az emberek alapvető alkati különbségeit, a kretschmeri és sheldoni típusokat figyelembevéve vázolja az idevezető szellemi, vallási és erkölcsi utakat és módokat. Jól tudja, hogy nem mindenki tökéletesíthető. A legtöbb ember számára alkati adottságai elzárják az intelligenciának az élet minden viszonylatára való kiterjesztését. A személyiségtől való teljes megszabadulás, a végső megnyugvást hozó misztikus egyesülés csak kevesek kiváltsága. Huxley azonban hangsúlyozza, hogy a világot csak e kevés és jóakaratú emberek kovászként működő vértelen forradalma erjesztheti az utópia irányába. Az ideális világ kormányformáját vagy társadalmi szervezetét nem részletezi, általában kevés szót veszteget olyan külsőségekre, melyekben a régiebb utópiák bővelkednek.

Közvetlen múltunk megtanította arra, hogy a köznevelés kiterjesztésétől és a demokrácia eddig kialakult formáitól ne várja az állandó békét és az emberi faj tökéletesedésének eszményét. A gyakorlat tapasztalatait a lélektan és a származástan eredményei elméletileg is igazolták. Huxley hisz egy bizonyos mendeli predesztinációban, mert tudja, hogy a nevelés sokkal kevesebbet és a természet sokkal többet hat reánk, mint valaha gondolták. A jövő eszményét ezért a természetes emberi egyenlőtlenség figyelembevételével kell megalkotni. Új és reális alapot kell adni a régi hierarchiáknak. Huxley úgy látja, — mint Alexis Carrel, az orvos-utópista — hogy az eszmény felé közzedő világ a lélek arisztokratáinak vezető rétegéből és eugénikával, jobb nevelési, gazdasági és társadalmi környezettel lassan tökéletesülő embertömegekből fog állani.

Az előkészület során azonban nem elég egyes embereket a tökéletességhez elvezetni, hanem reformra képes alakulatokba kell őket tömöríteni. A tagokat hosszú próbaidővel kell megválogatni, mert sokan vannak a hivatottak, de kevesen a választottak. Egyéni vagyon nem képzelhető el, csak közösségüknek lehet egy bizonyos határt túl nem haladó vagyona. A korlátlan szolidaritás elve igen fontos. A fegyelem kérdésében a jezsuita militarizmus és a kvéker anarchia között meg kell találni a minél szabadabb középútat, kezdetben talán a korai bencés kolostorok szellemében. A tudatosság növelése és az akarat irányítása céljából visszatérő lelkigyakorlatokra is van szükség. De a közösség élete nem merülhet ki az elmélkedésben. A jóakaratú emberek rendjében a tagoknak egész életüket a reform ügyének kell szentelniük s a társadalom perifériájáról fokozatosan kell az államvezetés központja felé nyomulniok. Gyakorlati munkájoknak olyannak kell lenni, amilyent más társadalmi intézmény nem képes vagy nem akar elvégezni.

A jóakaratú emberek sejt-szövetségének új életformát és erkölcsöt kell élnie és hirdetnie. Meg kell valósítania az utópisták által dördötött tökéletes társadalom jól működő miniatűr modelljét, mert a példa meggyőzőbb, mint az érv. Elsősorban magukat kell eszményi egyénekké nevelniök, megszabadulva korunk legveszedelmesebb bűnétől, a hatalom és pozíció, a gazdaság és a siker utáni vágytól. Társadalmi munkásságuk legfontosabb célkitűzése: az egymással szembenálló nacionalista közösségek politikájának megváltoztatása azon célból, hogy elkerülhető legyen a háború, a civilizáció legnagyobb akadálya. Az *Imitatio Christi* azt mondja, hogy nem dög a békét akarni, hanem a békéhez vezető eszközöket is akarni kell. Az

emberi közösség szempontjából ennek gyakorlása teljes leszerelést jelent, az egyes nemzetek által kizárólagosan birtokolt gyarmatbirodalmakról való lemondást, a gazdasági nacionalizmus kiküszöbölését, a békeszerető mentalitás terjesztését és mindennemű erőszaktól való tartózkodást.

A társadalmi reform végrehajtásának kérdésével kapcsolatban Huxley hangsúlyozza, hogy az erőszak csak erőszakot szülhet, azaz harcot és gyűlöletet s ezért nem alkalmas eszköze az eszményi célok terjesztésének. Az új világ előkészítőinek egyik legfontosabb hivatása az erőszak-mentesség gondolatának és gyakorlatának alkalmazása lesz az egyén, a társadalmi közösségek és a nemzetek érintkezésének viszonylataiban. (Az erőszak-mentes eredményes ellenállás példái során elismeréssel szól Deák Ferenc szerepéről az abszolutizmussal és a kiegyezéssel kapcsolatban.) Tisztában van azzal, hogy a békevágy terjesztése a hatalom birtokosaiból ellenállást fog kiváltani. Ezért tartotta Huxley szükségesnek a propagandát akkor megindítani, amikor még van viszonylagos szólásszabadság. Nagy regényének hőse, a dilettáns szociológus Anthony Beavis amorális intellektüelből, felelőtlen és szolidaritásmentes élvezőből válik lassan teljesebb emberré, jut el a misztikus élményhez és fejezi be életét mint elveiért következetesen helytálló agitátor. Alakjában kétségkívül önéletrajzi elemek is találhatók. Huxley maga is megjárta a damaszkuszi utat s elméleti és szépírói munkássága kiegészítésül erőteljes gyakorlati propagandát is fejtett ki előadásokban és röpiratokban (What are you going to do? 1936; An Encyclopaedia of Pacifism, 1937).

A jóakarató emberek csoportjainak a gazdasági kérdéseket, a pénz- és gépgazdálkodás problémáit is meg kell kísérelni moderm szellemben megoldani. Nem lehet Tolsztoj vagy Morris struccpolitikájával visszatérni a kézművességhez és a földműveléshez. A gyakorlati megoldáshoz termelő és dolgozó mintaszervezetek kellenek. Kísérleti intézményeknek kell összehangba hozni a munkás önkormányzatát a termelés eredményességével, a felelős szabadságot a szakszerű vezetéssel. Meg kell találni a legjobb módot a közösség kormányzására, különös tekintettel a született vezető egyéniségek felhasználására, anélkül azonban, hogy ilyeneken a hatalomvágy kísértése erőt vehessen. Huxley minden központosításban a zsarnokság csiráját látja s ezért behatóan vizsgálja az önkormányzat elvének a központi vezetéssel és az egész társadalom eredményes működésével való összefüggését. Egyetlen téren nem is elég reformálni (pl. csak a gazdasági életben), hanem az élet egész frontján, minden contextusban tudatos reform-léggört kell kialakítani. A kormányzás, gazdasági élet, politika, nevelés, vallás és nemi élet egyetlen összefüggő területet alkotnak, melynek részlet-hibái az egész szervezet alapvető betegségéből származnak és így céltalan volna tünetileg kezelni őket. Huxley nem javasol kész megoldásokat, hanem az alapelvek tisztázása után rávilágít néhány kérdésre, mint a gépi termelés jövedelemfőlölségének helyes felhasználására, az egyhangúság kiküszöbölésére az ember életéből, az embertípusok képességeinek leghelyesebb munkába állítására, a régimódi közösségi szellem kialakításának szükségességére, a szabadidő felhasználásának legjobb módjaira vagy a felnőttek önnevelésének kérdésére.

Olyan világot kell megalkotni, mely a félelmet és kapzsiságot, a gyűlölködést és a hatalomvágyat minimumára csökkenti. Szükség van bizonyos közgazdasági stabilitásra, hogy a félelem nagy része kiküszöbölődjék. Kellő egyéni felelősség megakadályozza az embereket abban, hogy eltunyuljanak. Elegendő magánvagyon megóvjva őket attól hogy a gazdagok rendelkezzenek velük, de nem lehet oly sok vagyonuk sem, hogy ők rendelkezzenek másokkal. Hasonló legyen a politikai jogok és a központi vezetés viszonya: elég sok az elsőből ahhoz, hogy megvédje a tömegeket s túlkeves a másodikból ahhoz, hogy segítségével a kevesek uralkodhassanak. Olyan társadalmi

rendszer kell kialakítani, mely az emberek munkaszpecializálásából származó legtöbb anyagi és szellemi előnyt meg tudja úgy tartani, hogy a társadalom tagjainak lehetőséget nyújt arra is, hogy emberhez méltó, minden oldalú, teljes életet éljenek. A jövőnek végletes ellentétek között kell majd az egyensúlyt keresnie s gyakorlatban kell majd megoldania azt a kérdést, hogy hogyan lehet a világ dolgaival szenvedélyek nélkül, de egyúttal a közönyösségnek is veszélye nélkül foglalkoznunk, hogyan lehetünk egyszerre higgadtak, mint az öregek, és tevékenyek, mint a fiatalok.

A társadalomátépítésnek lassan, fokozatosan kell történnie. Nem lehet máról holnapra, rövid úton eljutni az utópiához, Huxley eszményi anarchiájához. A preventív etika módszereivel kell előbb olyan környezetet teremteni, amelyben minél kevesebb a kísértés bármilyen bűnre. A reform kapcsolódjék már meglévő haladó szellemű intézményekhez, fokozatosan és tapintatosan terjesztve ki hatósugarukat. Mivel a szolgaság és fanatizmus fokozzák az énnel, az idővel és a bűnnel való mániákus foglalkozásunkat, azért fontos, hogy a demokratikus intézmények megmaradjanak, amelyek azonban nem működhetnek a beidegzett felelősségérzet és az önzetlen együttműködés szelleme nélkül. A demokrata életforma eszményi attitűdje a skrupulozitás és a szkepticizmus, melyekből türelem, az ellenfél szempontjainak méltánylása és békés viselkedés származnak. Ennek a beállítottságnak kialakítása elsősorban a nevelés dolga. Anglia, a merész pedagógiai kísérletek hazája már kialakított a felvilágosult szellemű, önkormányzásra, tapintatra és türelemre nevelő eljárásokat is. Pedagógiai jellegű az angol szellem egyik legfontosabb hozzájárulása az európai civilizációhoz: a sport, főleg annak csapatjáték formájában. Eredménnyel nevel önzetlenségre és együttműködésre. Mint azonban minden intézmény, a sport is lehet jónak és rossznak egyaránt szülője, mivelhet a háborúra, de lehet a háborúnak pótlója is, a harcias ösztönök levezetője. Az angolok e nagyszerű találmányukat a rájuk jellemző határozatlansággal mind a két módján használták s ennek köszönhetőek egyrészt a Waterlooi diadalt és India megtartását, másrészt azonban a gyarmatok lassú felszabadítását és önkormányzatra nevelését is.

Huxley tudja, hogy az emberek nagy részének szellemi nevelhetősége csak nagyon korlátolt mértékben lehetséges. Nem is demokrata a szó rousseau-i vagy shaw-i értelmében, hanem figyelembe veszi alkati különbségeinket, melyek kalitkába zárnak minket egész életünkre. Ennek a megkötöttségnek áthidalása a lélektani belátás és a jóakarát kérdése, tehát bizonyos beidegzendő érényeké. Az új világnak a legkorábbi gyermekkorban kezdődő kondicionálási folyamata minden típusú emberre egyformán érvényes állásfoglalások bevétele lesz, ú. m. önzetlenség, tartózkodás az erőszaktól és a szellemi élet terén: ellenállás a rábeszéléssel szemben. Ma a propaganda életünknek egyre nagyobb területeit veszi birtokába. Lényegében kétféle fajtája van: pozitív és negatív, a suggestio faisi és a suppressio veri. Az előbbi fajtája elleni védekezésnek egyik módja az is, ha az embereket már gyermekkorukban megtanítják arra, hogy ne legyenek kénytelenek szakadatlanul külső ingerekre szorulni, mint a¹ filmre, rádióra, újságra, melyek ma észrevétlen lopják belénk véleményeinket és érzelmi reakcióinkat. Az ellenállás szellemi oldala a szkepticizmus kifejtése, bizalmatlanság az állításokkal szemben, a bálványá vált fogalmak bűvös elemzése és a metaforák megmérése.

A nevelésnek fontos, egész életen át ható tényezője a vallásgyakorlat is. A jobb világ szempontjából a vallásgyakorlat értékét önnevelő és társadalomjavító ereje határozza meg, valamint azon eszközei, melyekkel a tudatosság a mindenséggel való egybekapcsolódásáig fokozható. A bizonyos lelki típusoknak megfelelő ritualizmus és az érzelmek vallása (bhakti, a hit útja)

ebből a szempontból nem vezet elég messze, sőt bizonyos körülmények között káros is lehet. A vallási önévelés eszményi gyakorlata az elmélkedés, a lelki összeszedettség és az ebből kifejlődő különleges akarat, mely pozitív jószág formájában válik cselekvéssé. Segítségével az ember létezése formáját megváltoztathatja és megszabadul az egyéniség megkötöttségeitől, mindennek egységét, a végtelenséget és az örökkévalóságot közvetlenül éli át. A meditációban az értelem addig nő, amíg túlelmelkedik önmagán.

Huxley ebben az érdekes kérdésben nyilván gyakorlatból beszél. Célzásai és beállítottsága elárulják, hogy ez a ritka és megrendítő élmény megvalósult számára. Újabb írói működésének is ez a középponti témája. Amennyire végső megnyugvást teremt is azonban átélőjében az unió mystica, annyira nyugtalanítóan problematikus a kifejezést kereső művész számára. Mert vajjon hogyan lehet számot adni egy olyan jelenségről, mely teljesen más, mint az ismert élet jelenségek, az azok leírására szolgáló nyelven? Éppen olyan kísérlet ez, mintha süketeknek adnék részletes nyelvi leírást a kilencedik szimfóniáról — a süketek semmivel sem lennének okosabbak, sőt a beszámolót joggal tartanák értelmetlen fecsegésnek. Huxley is küzd ezzel a feladattal, a Vak Sámson utolsó oldalain és a Múlnak az Évek remetéjének, Mr. Propternak egy délutánját ábrázoló fejezetében. Ezek az élménytűkrözések azonban a dolog természete szerint csak halvány visszfénymásolatok maradnak, akárcsak Platón barlangjának árnyképei.

Huxley életének főműve, az Ends and Means, roppant gondolatgazdagsága ellenére egyszerűsítve, alapvető bölcséleti elvekre redukálva adta korunk új, isteni igazságra vezérlő kalauzát. A kivezető utat kereste benne az emberiség lelki válságának szörnyű hínárjából. A bonyolult kérdés-komplexumot Achilles-sarkán ragadta meg, a háború és a béke kérdésén. A megfeneklés okát abban látta, hogy az emberiség lelki fejlődése nem tartott lépést a technikaival. Tökéletesített eszközöket használunk tökéletlennek maradt célokhoz s a circulus vitiosusban egyre mélyebbre süllyedünk. A kiút megmutatása kapcsán állandóan visszatért az erkölcsi posztulátumra: jóindulatú célokat csak jóindulatú eszközökkel lehet megvalósítani. A történelem megmutatta, hogy rossz eszközök (erőszak) sohasem vezettek jó eredményhez. Ki mint vet, úgy arat.

Számszerűleg az Ends and Means volt Huxley legnagyobb könyvsikere. Angliai kiadásából három év alatt 60.000 példány kelt el, ami erkölcsbölcséleti könyvnél még Angliában is szokatlan s mindennél jobban mutatja, mennyire megérett erre az állásfoglalásra korunk s egyúttal azt is, hogy mi volt a kiművelt emberfők világképe Angliában egy-két évvel a háború kitörése előtt. (Francia kiadása pár nappal Párizs eleste előtt jelent meg Plon-nál.) Anglia, mely maga is századokon át az utópia országa volt elmaradottabb nemzetek számára, polihisztor író és próféta-prédikátor fia személyében megegyezően kísérletet tett arra, hogy századunk fájdalmas válságában megkeresse a gyógyulás útját. Huxley vállalkozása kétszeresen is hálátlan. Nemcsak azért, mert mint a jelen pillanatban teljesen időszerűen gondolatok hangoztatója pusztában kiáltó szó lett, Kasszandra a romok között, hanem azért is, mert — mint minden erkölcsi propagandista — olyasmire akarta rábeszélni az embereket, ami kellemetlen, sőt fájdalmas: hogy győzzék le önzésüket, vágyaikat és kellemes szenvedélyeiket a természetfölötti rend, a társadalom és maguk lelkisége érdekében, A boldogságnak ijesztően magas árat szabott. Nyilván ő maga is tisztában van azzal, hogy egyre kevesebb követőre számíthat s így küzdelme reménytelen. De amire intellektusa kötelezte: az igazi út megmutatása erkölcsi elégtételként mindörökké megmarad számára.

ORSZÁGH LÁSZLÓ